

Ірина Вітюк

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ДЕКАЛОГ У РЕЛІГІЄЗНАВЧОМУ ДИСКУРСІ: СУЧАСНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано Декалог у контексті методологічних проблем релігієзнавства на постсоціалістичному просторі. Порушується проблема відмежування релігієзнавства від теології, звільнення його від спадщини наукового атеїзму. Наголошується на важливості дотримання принципів об'єктивності, позаконфесійності, історизму в релігієзнавчих дослідженнях.

Релігієзнавство, як особлива система гуманітарного знання, – відносно "молода" галузь знань, оскільки почала формуватися лише в XVIII-XIX ст. Водночас проблеми, які входять у коло релігієзнавчих досліджень вже не одне тисячоліття, розглядалися в межах релігійної (теологічної), а також релігійно-філософської думки, починаючи ще із Стародавнього Китаю, Індії, Греції. Концептуальне оформлення релігієзнавства як науки, особливого типу гуманітарного знання, постає перед певним колом проблем, які неминуче виникають там, де відбувається зіткнення ідеологічних і політичних систем. Мова йде зокрема про співвідношення таких систем теоретичного знання, як релігієзнавство і теологія, релігієзнавство і науковий атеїзм. На постсоціалістичному просторі особливо актуальною є проблема виходу релігієзнавства з-під впливу наукового атеїзму, адже за умов домінування атеїстичного світогляду релігієзнавство не мало статусу наукової дисципліни, а було лише розділом у межах наукового атеїзму. З іншого боку, коли релігійне життя на постсоціалістичному просторі вийшло з підпілля, подекуди можливі коливання релігієзнавства в бік теології, ототожнення релігієзнавчих проблем із теологічними пошуками тощо. Як зауважує Уроул Кінг, відомий західний дослідник релігії, немає єдиної точки зору серед науковців щодо самого поняття "релігієзнавство" [1, с. 10].

Проблема обмеженості релігієзнавчих пошуків на пострадянському просторі обговорювалася на багатьох Всеукраїнських і міжнародних конференціях за участі професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів України, Польщі та інших країн [2]. Однією з причин такої обмеженості є часткове відмежування вітчизняного наукового світу від сучасних зарубіжних досліджень у відповідних галузях, відсутність традиції релігієзнавчих перекладів на українських теренах. Цю проблему частково пододала Польща завдяки діяльності спеціалізованого

видавництва "Nomos", уможлививши доступ до наукових праць західної релігієзнавчої науки.

У межах окресленої проблематики особливо привертає увагу висвітлення тем, пов'язаних із домінуючими на територіях певних країн релігіями, зокрема християнством. Головним чином це стосується, на нашу думку, проблеми висвітлення християнської етики, коріння якої сягає дохристиянського періоду – Декалогу.

Актуальність християнської етики сьогодні сягнула апогею, адже подеколи вона висвітлюється як єдино альтернативна атеїстичній пропаганді, яка формувала попереднє покоління радянської доби.

Неоднозначність цієї проблеми сколихнула не одну дискусію в богословсько-теологічному, церковному, політичному, науковому колах. Спекуляції довкола питання, бути чи не бути християнській етиці загальноприйнятою в суспільстві, обов'язковою до вивчення в школі, основою нової морально-ідеологічної системи в Україні, на пострадянському просторі, коливалися за амплітудою від абсолютизації позитивної ролі християнських моральних норм для морального оздоровлення нації до нівелювання її значення і навіть визнання деструктивним чинником, який здатен спровокувати конфлікти на релігійному підґрунті.

Не останню роль у цих протистояннях відіграє інститут церкви, який прагне на сучасному етапі розвитку бути соціальною і духовною об'єднуючою силою, здатною до інтеграції суспільства на основі єдиної ідеї, у цьому випадку релігійної морально-етичної християнської системи. Проте таку функцію Церква виконувала переважно в державах, для яких характерна державна релігія, проголошено союз держави і церкви. Такий союз передбачає підтримку церкви з боку держави, натомість церква дає державі ідеологічні підвалини. Схожа модель державно-церковних відносин була запозичена від Римської імперії через Візантію Київською Руссю, а пізніше перейшла і в Російську імперію, проіснувавши до 1917 року.

Конституційне забезпечення права на свободу совісті та віросповідання в Україні ставить під питання претензії Церкви на роль морально-духовного лідера нації. Скомпрометувала Церква себе в очах багатьох і постійним протистоянням Київського та Московського патріархатів православної церкви, і непомірно розкішним життям церковної еліти, і комерціалізацією відносин церковнослужителів з віруючими.

Проте не варто відкидати позитивну роль християнської церкви в історії формування української держави, зокрема збереження національної ідентичності українського народу, культуротворення, збереження і трансформації духовного надбання наших предків тощо.

За таких умов об'єктивний погляд на проблему християнської етики є нагальною необхідністю. Хоч на державному рівні викладання такого

предмета, як християнська етика, у середній ланці школи не було прийнятим, у багатьох регіонах України, за ініціативи керівництва шкіл та місцевих церковних громад, християнська етика викладається факультативно кадровими силами священнослужителів тієї чи іншої домінуючої на цій території християнської конфесії. У межах гуманітарного циклу дисциплін у вищій школі християнська етика розглядається в курсі "Релігієзнавство" [3].

Серед інших методологічних проблем, які постають у ході висвітлення християнської етики, особливе місце займає дотримання загальнонаукового принципу об'єктивності й релігієзнавчого принципу позаконфесійності; баланс між недопущенням проповідницької діяльності в навчальних аудиторіях і заперечення істинності віроповчальних засад, що може привести до образи релігійних почуттів.

У вітчизняній науковій традиції на сучасному етапі розвитку дослідники поділяють релігієзнавство на богословське (теологічне) та академічне. Особливо важливою рисою вважається світськість, академічність релігієзнавства як науки, що в жодному випадку не передбачає виявів ворожості до релігії, а навпаки, об'єктивний незаангажований конфесійно зорієнтованим релігієзнавством погляд на релігійний феномен [4, с. 28].

Оскільки християнство представлене трьома основними напрямками – католицизмом, православ'ям і протестантизмом,— Десять заповідей модифікуються відповідно до особливостей віровчення тієї чи іншої конфесії.

Текст Десяти заповідей, який був покладений в основу християнського віровчення, у Біблії знаходиться у книзі Вихід (Вих. 20:1–17), а також Повторення Закону (Второзаконня) (Втор. 5:4–21). Грецька православна традиція, а також протестантизм (крім лютеранства) спираються на поділ заповідей, зроблений Філоном Александрійським. У таблиці наведемо тексти двох біблійних варіантів [5]:

	Вихід 20:1–17	Второзаконня 5: 4–21
1.	Хай не буде тобі інших богів передо Мною! (Вих. 20: 3).	Хай не буде тобі інших богів при Мені! (Втор. 5: 7).
2.	Не роби собі різьби і всякої подоби з того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що в воді під землею. Не вклоняйся їм і не служи їм, бо Я – Господь, Бог твій, Бог заздрисний, що карає за провину батьків на синах, на третіх і на четвертих поколіннях тих, хто ненавидить мене, і що чинить милість тисячам поколінь тих, хто любить Мене, і хто тримається Моїх заповідей. (Вих. 20: 4–6).	Не роби собі різьби і всякої подоби з того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що в воді під землею. Не вклоняйся їм і не служи їм, бо Я – Господь, Бог твій, Бог заздрисний, що карає за провину батьків на синах, на третіх і на четвертих поколіннях тих, хто ненавидить мене, і що чинить милість тисячам поколінь тих, хто любить Мене, і хто виконує Мої заповіді (Втор. 5: 8–10).

3.	Не призывай Імення Господа, Бога твого, надаремно, бо не помилує Господь того, хто призиває Його Імення надаремно (Вих. 20: 7).	Не присягай Іменем Господа, Бога твого, надаремно, бо не помилує Господь того, хто присягає Його Ім'ям надаремно (Втор. 5: 8–10).
4.	Пам'ятай день суботній, щоб святити його! Шість день працею і роби всю працю свою, а день сьомий – субота для Господа, Бога твого: не роби жодної праці ти й син твій, та дочка твоя, і приходько твій, що в брамах твоїх. Бо шість день творив Господь небо та землю, море та все, що в них, а дня сьомого спочив, тому поблагословив Господь день суботній і освятив його (Вих. 20: 8–11).	Пильнуй дня суботнього, щоб святити його, як наказав тобі Господь, Бог твій. Шість день працею, і роби всю працю свою, а день сьомий – субота для Господа, Бога твого: не роби жодної праці ти й син твій та дочка твоя, і раб твій та невольниця твоя, і віл твій, і осел твій, і всяка худоба твоя, і приходько твій, що в брамах твоїх – щоб відпочив раб твій і невольниця твоя, як і ти. І будеш пам'ятати, що був ти рабом в єгипетському краї, і вивів тебе Господь, Бог твій, звідти сильною рукою та витягненим плечем, тому наказав тобі Господь, Бог твій, святкувати суботній день (Втор. 5: 12–15).
5.	Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі! (Вих. 20: 8–12).	Шануй свого батька та матір свою, як наказав був тобі Господь, Бог твій, щоб довгі були твої дні, і щоб було тобі добре на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі (Втор. 5: 12–16).
6.	Не вбивай! (Вих. 20: 13).	Не вбивай! (Втор. 5: 17).
7.	Не чини перелюбу! (Вих. 20: 14).	Не чини перелюбу! (Втор. 5: 18).
8.	Не кради! (Вих. 20: 15).	Не кради! (Втор. 5: 19).
9.	Не свідкуй неправдиво на свого ближнього! (Вих. 20: 16).	Не свідчи неправдиво проти ближнього свого! (Втор. 5: 20).
10.	Не жадай дому ближнього свого, не жадай жони ближнього свого, ані раба його, ані невольниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що ближнього твого! (Вих. 20: 17).	І не бажай жони ближнього свого, і не бажай дому ближнього свого, ані поля його, ані раба його, ані невольниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що є в ближнього твого (Втор. 5: 21).

Католицька церква і лютеранство сприймають заповіді, спираючись на поділ Аврелія Августина, зроблений у V ст. У католицизмі в основу Десяти заповідей покладено текст із книги Вихід (Вих. 3: 17), а в лютеранстві – із книги Второзаконня (Втор. 5: 7–21). Отже, католицька версія Декалогу має вигляд:

1. Я є Господь, Бог твій. Хай не буде тобі інших богів передо Мною! [6: 151].
2. Не призывай Імення Господа, Бога твого, надаремно [6: 158].
3. Пам'ятай день святий святкувати [6: 161].
4. Шануй батька і матір твою, щоб благо було тобі, і довгими будуть дні твої на землі [6: 164].
5. Не вбивай! [6: 171].

6. Не чини перелюбу! [6: 174].
7. Не кради! [6: 177].
8. Не свідчи неправдиво на ближнього твого! [6: 181].
9. Не бажай дружини ближнього свого! [6: 174].
10. Не побажай майна ближнього твого! [6: 177].

У Короткому катехізисі М. Лютера подано заповіді у такому порядку:

1. Хай не буде в тебе інших богів, крім Мене!
2. Не взивай Імені Господа, Бога твого, надаремно!
3. Пам'ятай день суботній, щоб святити його.
4. Шануй батька твого і матір твою, щоб було тобі благо, і довгими будуть дні твої на землі.
5. Не вбивай.
6. Не чини перелюбу.
7. Не вкради.
8. Не свідчи неправдиво на ближнього свого.
9. Не побажай дому ближнього свого.
10. Не побажай дружини ближнього свого, ані раба, ані невольниці його, ані худоби його, нічого з того, що є у нього [7]

І хоча в межах конфесійного віровчення заповіді є догмами, помітна їх варіативність, зумовлена особливостями історичної епохи, коли виникає певний християнський напрям, суспільно-економічного ладу тощо.

З огляду на це, не менш важливою методологічною проблемою є дотримання принципу історизму при аналізі кожної окремо взятої заповіді.

І якщо християнська інтерпретація їх більшою чи меншою мірою відома на побутовому рівні широкому загалу, відштовхуватися необхідно саме від іудейської версії Декалогу. За Біблією, концепція моралі "вертикальна": людина (навіть обраний народ!) не здатна продукувати норми "правильних" суспільних відносин, тому вона їх отримує в готовому вигляді від Бога. За біблійною версією, на п'ятдесятій день після виходу євреїв з Єгипту Мойсей був покликаний на гору Синай, де пробув сорок днів, а повернувся з двома кам'яними скрижалями, на яких було дано 10 заповідей. І хоча "оригінал" – скрижалі – Мойсей тут же розбив, побачивши, як обраний народ впав в ідолопоклонство, згодом він отримує повеління зробити інші скрижалі, на яких Бог напише ті самі настанови (Вих. 34: 1) [5, с. 94].

Проте заповіді, які в Біблії подані як "нова версія" Декалогу (Вих. 34, с. 14–25), хронологічно передували знищеним Мойсеєм. У відомій праці "Фольклор у Старому Завіті" Дж. Фрезер, посилаючись на багатьох дослідників Біблії, зокрема Гете, К. Будде, професора Кеннета, говорить про першу версію "Десяти заповідей", яка міститься в книзі Вихід, глава 34. На думку Дж. Фрезера, саме ця версія є більш давньою. Так, професор

К. Будде на основі 34 глави книги Вихід у праці "Історія давньої єврейської літератури" наводить такий варіант заповідей:

1. Не поклоняйся іншому богу.
2. Литих богів не зробиш собі.
3. Всі первородні належать Мені.
4. Шість днів працюю, а в сьомий день відпочивай.
5. Свята Опрісноків дотримуйся в тому місяці, коли заколоситься хліб.
6. Дотримуйся свята тижнів, свята перших плодів пшениці і свята збирання плодів в кінці року.
7. Не проливай крові жертви Моєї на квасний хліб.
8. Лій від святкової жертви Моєї не повинен залишатися на всю ніч до ранку.
9. Першоплоди землі твоєї принеси в дім Господа Бога твого.
10. Не вари козеняти в молоці матері його [8, с. 500].

Професор Кеннет наводить дещо відмінний варіант:

1. Не будеш кланятися богові іншому, бо Господь – Заздрісний ім'я Його, Бог заздрісний Він! (Вих. 34: 14).
2. Будеш виконувати свято Опрісноків. Сім день будеш їсти опрісноки (Вих. 34: 18).
3. Усе, що відкриває утробу – то Моє, як і всяка твоя худоба, що є самець, відкриття утроби вола та вівці (Вих. 34: 19).
4. Дотримуйся Моїх субот [8, с. 501]. Шість день будеш працювати, а дня сьомого спочинеш від праці (Вих. 34: 21).
5. І свято тижнів зробиш собі, і первоплоду жнив пшениці (Вих. 34: 22).
6. І свято збору врожаю [здійснюй] під кінець року (Вих. 34: 22).
7. Не будеш приносити на квашенім крові жертви твоєї (Вих. 34: 25).
8. І не переночує до рана святкова жертва Пасхи (Вих. 34: 25).

Варіант восьмої заповіді наводиться з Вихід 23:18: "...лій моєї святкової жертви не буде ночувати аж до ранку" [5, с. 81].

9. Початок первоплодів твоєї землі принесеш у дім Господа, Бога твого (Вих. 34: 26).
10. Не будеш варити ягняти в молоці його матері (Вих. 34: 26) [5, с. 95].

Дж. Фрезер називає цей варіант "ритуальною" версією Декалогу [8, с. 501–502], адже моральні норми в будь-якому варіанті цих заповідей просто відсутні, а заповіді належать не до сфери моралі, а стосуються передусім питань ритуалу і мають суто релігійний характер.

Навіть у пізнішій всім відомій версії (Вихід, 20: 1–17) Десять заповідей лише умовно можна назвати моральними, оскільки частина з них є правовими нормами (чи морально-правовими), з одного боку, а з іншого – важливу роль продовжує відігравати звичай.

Порівняння Декалогу в християнській і дохристиянській інтерпретації дає підстави деяким сучасним дослідникам, зокрема Л. Генік, говорити про те,

що в книзі Вихід (Вих. 20: 2–17) зафіксовано не 10, а 15 заповідей [9, с. 90]. Таким чином, повна версія Декалогу має такий вигляд:

1. Я – Господь Бог твій, що вивів тебе з єгипетського краю з дому рабства. Хай не буде тобі інших богів переді Мною! (Вих. 20: 2–3).

2. Не роби собі різьби і всякої подоби з того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що в воді під землею (Вих.20: 4).

3. Не вклоняйся їм і не служи їм, бо Я – Господь, Бог твій, Бог заздрисний, що карає за провину батьків на синах, на третіх і на четвертих поколіннях тих, хто ненавидить мене (Вих. 20: 5),

4. і що чинить милість тисячам поколінь тих, хто любить Мене, і хто держиться Моїх заповідей (Вих. 20: 6).

5. Не призывай Імення Господа, Бога твого надаремно, бо не помилує Господь того, хто призиватиме Його Ймення надаремно (Вих. 20: 7).

6. Пам'ятай день суботній, щоб святити його! (Вих. 20: 8).

7. Шість день працой і роби всю працю свою (Вих. 20: 9),

8. а день сьомий – субота для Господа, Бога твого: не роби жодної праці ти й син твій, та дочка твоя, раб твій та невольниця твоя, і худоба твоя, і прихोцько твій, що в брамах твоїх (Вих. 20: 10).

У Біблії в українському перекладі стосовно цієї заповіді зауважено, що "брама" часто означає "місто", отже, ця настанова стосувалася усіх жителів міста, не лише євреїв [5, с. 95].

9. Бо шість день творив Господь небо та землю, море та все, що в них, а дня сьомого спочив, тому поблагословив Господь день суботній і освятив його (Вих. 20:11).

10. Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі (Вих. 20: 12).

11. Не вбивай! (Вих.20: 13).

12. Не чини перелюбу (Вих.20: 14).

13. Не кради! (Вих.20: 15).

14. Не свідкуй неправдиво на свого ближнього! (Вих.20: 16).

15. Не жадай дому ближнього свого, не жадай жони ближнього свого, ані раба його, ані невольниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що ближнього твого! (Вих.20: 17).

Проте така версія, на нашу думку, спирається на поділ на вірші, який було зроблено значно пізніше.

При аналізі Десяти заповідей в історичному розрізі впадає в очі їх укорінення ще в епоху міфологічного світогляду, коли індивідуальна свідомість ще не виокремлена із колективної. Так, четверта заповідь забороняє працювати в суботу не лише представникам обраного народу, а й їхні рідні, слугам і навіть представникам інших народів, які не були обраними, але перебували в межах єврейських поселень. Відповідальність

за контроль їхньої поведінки, судячи зі звучання заповіді, покладалася на главу роду.

У двох заповідях – четвертій і десятій – зафіксовано згадки про рабовласницький лад. Причому, якщо десята закріплює право власності рабовласника над своїм "людським майном", то четверта, порівняно з нею, має певний гуманістичний характер: раби теж мали право не працювати в суботу.

Перші чотири заповіді, які традиційно в релігієзнавчій думці розглядаються як релігійні, адже спрямовані на координування відносин "людина-Бог", водночас є основою ідеологічної системи східної деспотії. У них закладено ідею монотеїзму задля утвердження влади єдиного правителя у своїй державі і божественну волю на його владу, а також божественне покровительство йому.

І хоча в християнській традиції друга скрижаль містить "моральні" заповіді, які діють у системі координат "людина-людина", помітно їхній більш правовий характер, що знову звертає нас в епоху, коли мораль ще не відокремлена від права.

Декалогу, як регулятивній морально-правовій системі, вже понад три тисячі років. Останні два тисячоліття його заповіді трансформувалися в системі нової релігії, якісно відмінної від тієї, у межах якої вони були створені. Проте ціннісно-орієнтаційна роль Декалогу залишається незмінною, а його місце в системі суспільного життя країн, у яких сповідується християнство, завжди покладатиме в центр духовності людини її ставлення до системи цінностей, закладених у Декалозі в тій чи іншій його інтерпретації.

Список використаних джерел та літератури

1. Колодний А. Вступ / Анатолій Колодний // Академічне релігієзнавство. Підручник / за науковою редакцією проф. А. Колодного.— К. : Світ знань, 2000.— С. 28–36.
2. Релігієзнавці України, Польщі та Росії занепокоєні зниженням загального рівня вчених і викладачів їх дисциплін [Електронний ресурс].— Режим доступу до статті : <http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/3999/news/1224067982.html>
3. Вітюк І. К. Дохристиянський зміст християнських заповідей: перша скрижаль Декалогу / Ірина Вітюк // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка.— 2013.— № 67.— С. 10–14.
4. Колодний А. Структурні поділи і особливості релігієзнавства / Анатолій Колодний // Академічне релігієзнавство : підручник / за наук. ред. проф. А. Колодного.— К. : Світ знань, 2000.— С. 28–36.
5. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена.— УБТ, 1994.
6. Павловский Я. Католический катехизис / Янис Павловский.— Резекне : Издательство Латгальского Культурного центра, 1994.— 411 с.
7. Краткий катехизис М. Лютера [Електронний ресурс].— Режим доступу до статті : <http://www.luthers.ru/katech.html>

8. Фрэзер Дж. Дж. Фольклор в Ветхом Завете / Дж. Дж. Фрэзер / [пер. с англ. Д. Вольпина].— М. : Издательство АСТ : ЗАО НПП "Ермак", 2003.— 650 с.
9. Генік Л.Я. Історія християнства: католицизм : у 2-х т. : навч. пос. для студентів вищ. навч. закл. / Любов Генік.— Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012.— Том 1 : Основні ідеї християнства, 2012.— 576 с.

Iryna Witiuk. Dekalog w dyskursie religioznawczym: aspekt współczesny

W artykule przeanalizowano Dekalog w kontekście zagadnień metodologicznych religioznawstwa w przestrzeni postsocjalistycznej. Podjęto problem rozgraniczenia religioznawstwa i teologii, uwolnienia pierwszego od dziedzictwa ateizmu naukowego. Akcent pada na niezbędność trzymania się zasad obiektywności, braku przynależności do którejś z konfesji, historyzmu w badaniach religioznawczych.

Iryna Vitiuk. Decalogue in the Religious Studies Discourse: Modern Aspect

The Decalogue within methodological problems of Religious Studies on the post socialistic space is analyzed in the article. The problem of differentiation between Religious Studies and theology is marked as well as Religious Studies riddance from legacy of the scientific atheism. The importance of keeping up the principles of objectivity, neutral attitude towards religion and historicism in Religious Studies research works is emphasized.